

VOORAF

Aan de linkerkant van het toegangshek is een stalen draaideur geïnstalleerd. Hij werkt niet. Ter rechterzijde is een bakstenen muur opgetrokken. Het hek zelf staat open, en iedereen loopt in en uit. Voor de entree van het gebouw zitten Bonginkosi en Roy op het muurtje om de voortuin. Het is een hartelijk weerzien met de portier en de klusjesman van Rockview Heights. Bonginkosi verdwijnt al snel naar binnen en komt na een paar minuten terug met post die hier in de afgelopen zeven jaar nog voor me bezorgd is. Zes tijdschriften en wat reclame. Ik vraag hoe het hier gaat. 'Heel goed,' zegt Bonginkosi.

Schuin tegenover het gebouw is in een benedenwoning nog steeds het Ethiopische winkeltje gevestigd. Voor een betralied loket staan klanten die aanwijzen wat ze willen kopen.

Ik loop het gebouw binnen. In de hal en op de trappen naar de derde verdieping is het donker. De lampen doen het niet meer. Op de liftdeur hangt een bordje: 'Out of order'. Het meeste glas in de kozijnen langs de trap is gebroken. Vanaf de derde verdieping, waar ik woonde, kijk ik op de binnenplaats. Er staan twee autowrakken geparkeerd. Het waterbassin staat droog. Verschillende *burglar bars*, hekwerken die voor de toegangsdeur extra beveiliging tegen inbrekers moeten bieden, hangen uit hun voegen.

Vanaf de brandtrap lacht een jongen zonder voortanden me toe. Hij loopt op me af. Hoe ik het maak? Ik graaf in mijn geheugen. Dan herinner ik me vaag een jongetje van een jaar of tien dat met zijn moeder op het dak woonde. Moses.

Met een paar nieuwe tl-lampen, een stevige kwast verf, nieuwe ra-

men en een functionerende lift zou Rockview Heights er binnen een mum van tijd weer *pico bello* uitzien, schiet er door me heen. Het is vaker vertoond, steeds meer gebouwen in de omgeving worden opgeknaapt. Maar wie zorgt er straks voor dat je met dit gebouw niet binnen een paar jaar weer van voren af aan kan beginnen? De Nederlandse collega-journalist met wie ik op deze donderdagmiddag in oktober 2009 een *sentimental journey* maak naar het begin van mijn Zuid-Afrikaanse leven, zegt monter: 'Het is hier lang niet zo saai als waar je nu woont.' Een schrale troost.

Op 1 november 1993, de dag dat ik me in de bovenbeschreven flat in de wijk Yeoville van Johannesburg vestigde, meldden zich rond het middaguur twee sjouwers met een nieuwe koelkast. Nadat het bakbeest naar binnen was gereden en uitgepakt en ik het bewijs voor ontvangst had getekend, overhandigde een van hen me een set sleuteltjes.

'Sleutels?'

'Vanwege de *maid*,' zei de langste met een blik van verstandhouding en een knipoog. In dit land ging de koelkast op slot. Maar ik had geen *maid* en ik zou er nooit een nemen.

Zo overviel me op die Zuid-Afrikaanse zomerdag al gelijk een licht gevoel van weerzin. De zwarte vrouw die hier ver van huis en hard van 's morgens vroeg tot 's avonds laat de was deed en de vloer dweilde, de hond uitliet en de kinderen opvoedde, dit boegbeeld van zuchtend Afrika, werd het onmogelijk gemaakt om even stiekem de vinger in de jampot te steken, de mond aan een fles cola te zetten. Ik wierp de sleuteltjes achteloos, en daardoor even demonstratief, in een doos. Deksel erop. Daar deed ik niet aan mee.

In diezelfde doos kwamen de agenda's en de aantekenboekjes van de eerste jaren terecht. Toen ik er een keer iets in zocht, hield ik de sleutels opeens in mijn hand. Het toeval wilde dat het me een paar dagen eerder, nadat de werkster het huis had schoongemaakt, was opgevalen dat een volle fles wodka opeens voor driekwart leeg was.

Oké, ik had inmiddels een werkster. En door haar diende zich nu

ook de slotscène van dit verhaal aan. Daarin vergrendelde ik de koelkast en verstopte ik de sleutels. Tussen de eerste en de laatste regels zou zich een nogal droevig stemmende geschiedenis voltrekken waarin ik me als enthousiaste, blanke antiapartheidsactivist na de bevrijding als correspondent in Zuid-Afrika vestigde. Alwaar ik al snel bezweek voor de verlokking van een werkster, Peggy, die ik natuurlijk drie keer meer betaalde dan gebruikelijk en verbood om me met baas aan te spreken. In dit huis was iedereen gelijk! Zo zat dat, en niet anders. Nadat ik de oekaze met enige stemverheffing had afgekondigd, staarde ze me glazig aan.

Na verloop van tijd spraken de burens me aan op de hoogte van het salaris dat ik Peggy betaalde. Ik ‘verpeste de markt’, zo heette het. Ik haalde er mijn neus voor op.

‘Ze vertellen elkaar hoeveel ze verdienen,’ legde Jenny Sullivan, de voorzitter van de vereniging van eigenaren, me uit. ‘En als ze horen wat Peggy krijgt...’

‘Ze werkt er anders hard genoeg voor.’

En uiterekend Peggy had driekwart van de wodka overgegoten in een fles of een plastic container om de drank waarschijnlijk door te verkopen in Soweto.

Lof der metaforen. In het verhaal van de sleuteltjes lag het onvermogen om tot elkaar te komen besloten. In de plichtmatige gesprekken aan de keukentafel hadden Peggy en ik gedaan alsof we gelijk waren. Zodra ik me omkeerde, goot ze de wodka over.

Zo had ze me diep teleurgesteld, en vooral mijn vertrouwen beschaamd. In deze kleine diefstal liet ze zien welke waarde ze hechtte aan onze verstandhouding: geen enkele. Ik was een watje. Ik was een geldautomaat die in zo kort mogelijke tijd leeggetapt moest worden. Ik was een wandelende Novib.

In andere boeken van correspondenten figureerde bijvoorbeeld een tuinman als quasiliteraire ouverture. Zo’n man die alles bij elkaar veegt: gele bladeren, bruine bladeren, rode bladeren.

‘Wat wordt het netjes, Malusi!’

‘Yes, madam.’

Tot hij met zijn heggenschaar een dreigend gebaar in haar richting maakt.

Peggy was mijn tuinman.

Ook werden met talloze sleutels, *remotes* en *skuifkaartjes* volgehangen sleutelringen opgevoerd waarmee collega’s zich een weg naar hun woning vochten. De slagboom, de muur, de poort, de *burglar bar*, de voordeur, de binnendeur, driemaal draaien hopsasa.

Peggy was mijn sleutelbos.

Sommige verhalen namen een vlucht met de beschrijving van de eerste misdaadervaring. Het stoplicht. De dreigende blik door de gaten in de balaclava. Het mes op de keel. Auto kwijt. Met de schrik vrij.

Peggy was mijn overval.

Waar las ik ook alweer over de correspondent die ’s avonds met zijn geliefde naar boven liep, zich achter het extra hek voor de slaapkamerdeur verschanste, waarna hij zich overgaf aan een angstig liefdesspel dat elk moment verstoord kon worden door geluiden die alle zuchten zouden overstemmen?

Peggy was mijn slaapkamer.

Peggy was mijn muur met scheermesjesdraad.

Peggy was mijn hond die alleen naar zwarten blafte.

In de dozen waar ik jaren later voor dit boek doorheen ploegde lag niets op volgorde. Met elk ding dat ik eruit viste versprong de tijd. Ik bladerde door agenda’s, notitieblokken, ordners, krantenartikelen en stapels foto’s. Ik daalde af in de schachten van mijn eigen geschiedenis en bikte me een weg door de memorabilia van het Zuid-Afrikaanse bestaan: afspraak bij de fysiotherapeut, visitekaartje van gemeentevoorlichter, briefje met moeder jarig – bellen!, foto van een date, en nog één, transcripts van interviews.

De twijfel die in de loop der jaren groeide, niet omdat ik op het land was uitgekeken maar omdat opdrachtgevers op steeds kortere vertekeningen van het nieuws aandrongen, sprak uit de uitgeprinte e-mail-

correspondentie met collega-journalisten waarop ik al gravend stuitte. ‘Alles wordt de wereld in een halfuur,’ mopperde de een, verwijzend naar de rubriek waarmee Veronica het nieuws op de radio verpieterde. Zelfingenomen meldde ik aan de collega’s met ‘nee’ te hebben geantwoord op de vraag van een Hilversumse bureauredacteur of ik de achtergronden van het conflict in de provincie KwaZulu Natal nog eens in twee minuten kon uitleggen. Langzaam aan maakte het ongenoegen een bittere en miskende man van me. Door rond de eeuwwisseling te besluiten niet langer correspondent te zijn, wist ik nog net te voorkomen dat het cynisme bezit van me nam en me zou vervormen tot een betweter.

Door de map met e-mails van collega-correspondenten nu opzij te schuiven, ontstak ik als het ware een mechanisme waardoor deze tot ontploffing kwam. Ik groef en boorde diepere lagen aan om, uiteindelijk, op een glinsterende werkelijkheid te stuiten. In de kern van mijn geheugen lag het *raison d’être* van een leven in Johannesburg opgeslagen. Vooral de afspraken in de agenda’s van de eerste jaren lieten zien hoezeer het besluit om me in die stad te vestigen deel was van een vanzelfsprekend continuüm. Ze vormden een geheel met vele eerder gesloten grensoverschrijdende vriendschappen. De namen van Zuid-Afrikanen die ik in Nederland had ontmoet keerden terug in de agenda, toen ik er op bezoek was en, later, woonde. ‘Hier’ was ‘daar’ geworden, en andersom. Door hen was ik in Johannesburg bij de hand genomen. Ze waren ANC-lid, of homoactivist, of beide. Dat ik ze min of meer achterna reisde, vond men in het geheel niet vreemd. Niemand vroeg me om mezelf te verklaren en om te verantwoorden wat ik daar deed. Aan inburgeringcursussen deden ze niet.

Het was tussen mij en Jozi, zoals de inwoners hun stad liefdevol noemden, geen liefde op het eerste gezicht. Ik viel niet op slag voor haar verleidingen. Toen ik in oktober 1990 Zuid-Afrika voor het eerst bezocht, had ik nog maar weinig verwachtingen van de stad. In de jaren ervoor waren Soweto, de Kaap en de Transkei veelvuldig ter sprake gekomen, maar over Johannesburg hadden mijn Zuid-Afrikaanse

vrienden weinig te zeggen. Dat Mandela en Tambo er in de jaren vijftig een advocatenkantoor runden, kwam wel eens langs in een bijzin. De hoofdkantoren van de vakbeweging en de Raad van Kerken waren er gevestigd, maar bij hun adressen doemden geen beelden op. Over Sophiatown, de bakermat van de Zuid-Afrikaanse jazz, was veel gezongen en geschreven, maar het leek wel of de stad zich met de vernietiging van deze multiraciale wijk in de jaren zestig onbespreekbaar had gemaakt.

Ik dacht dat Johannesburg vlak was, de plattegrond die ik voor mijn bezoek opsloeg bevestigde me in dat misverstand.

Toen ik in 1990 voor het eerst naar Johannesburg reisde, was Mandela weliswaar vrijgelaten en zijn organisatie gelegaliseerd, maar de apartheidswetten golden nog. De scholen waren nog gescheiden. Massa's mensen waren veroordeeld tot een leven in onderontwikkelde thuislanden die door de machthebbers onafhankelijk waren verklaard maar door geen land ter wereld werden erkend. Van Robbeneiland was pas een handjevol gevangenen vrijgelaten. Ballingen keerden terug, een voor een, eindeloos gefrustreerd door een bureaucratie die van de repatrianten eiste een soort schuldigverklaring te tekenen alvorens het hun werd toegestaan om hun geboorteland binnen te komen. De onderhandelingen tussen de strijdende partijen waren nog niet begonnen.

Ik verwachtte dat de gedwongen segregatie zich nog overal zou tonen.

Na een tussenlanding op Fiumicino, het vliegveld van Rome, werd ik bij het instappen voortgeduwd door een gezelschap zingende Afrikaners.

*Goeie môre m'n man
die koffie is in die kan
Pierewiet, pierewiet*

Ook tijdens de vlucht waren ze erg aanwezig. Het sterkte me in de verwachting dat dat in Johannesburg niet anders zou zijn. Na ruim tien uur vliegen arriveerde ik in de jaren vijftig. Een kleurloze aankomsthal. Veel kapotte tl-buizen. Posters die waarschuwden tegen de 'terroristen'. De blikken van het handjevol douaniers verraadden achterdocht. Je zag ze denken: Wat kom jij hier doen? Mijn paspoort en het moeizaam verkregen visum werden langdurig bestudeerd. Toen mocht ik doorlopen. Op weg naar de uitgang trok het bord 'Verbetering in wording', dat improvisatorisch op een ijzeren hek was bevestigd, mijn aandacht. Deze aankondiging van ophanden zijnde renovaties haalde vrijwel alle reportages die in die tijd over het land verschenen.

Jasper Cook, de saxofonist van de African Jazz Pioneers en de enige blanke in de band, wachtte me op. Ik had hem leren kennen tijdens een tournee die de groep in 1987 in Nederland maakte. Op weg naar het huis van Jaspers zuster Colleen, waar ik de komende weken zou logeren, bogen we van de snelweg af richting Bezuidenhout Valley en gingen vervolgens door het dal en weer omhoog op weg naar Yeoville. Niks vlak.

'Jammer dat je pas rond het middaguur arriveerde,' zei Jasper enthousiast. 'Er waren vanmorgen twee bankovervallen in Yeoville. Twee!'

Aangekomen bij het huis – Steve Biko had er nog ondergedoken gezeten, had ik uit een halfgemompeld à propos opgemaakt –, parkeerde hij de auto naast een zwaar gedeukte Opel. Jasper keek bij het uitstappen even achterom en zei: 'Zambian parking.'

's Avonds luisterde ik moe maar verrukt naar het concert dat de band gaf in de bar van het Jameson Hotel in de binnenstad. Op zoek naar een restaurant was ik vroeg op de avond naar het centrum gewandeld. Uiteindelijk vond ik er een paar Chinese eethuizen, maar voor de rest was de binnenstad vrijwel uitgestorven. Alleen in de bar van Jameson's zat het vol met mensen van alle kleuren. Het stond er blauw van de rook. Ik was beland in een dansend schemerrijk waar ik af en toe het gezicht van een vakbondsleider of muzikant herkende. Alle

songs waarmee de band een afgeladen Melkweg op zijn kop had gezet, werden afgewerkt. Niks Pierewiet.

In die oktobermaand bloeide de jacaranda. De paarse bloesem betoverde de straten wekenlang. Tijdens een rit met Jasper had deze schoonheid zich met volle kracht aan me geopenbaard en alle sombere percepties uiteen doen spatten.

Bij een eerste bezoek aan de Skyline, een homobar in Hillbrow, werd ik al gelijk min of meer ten huwelijk gevraagd. In Yeoville maakte ik de oprichtingsbijeenkomst van de ANC-afdeling mee, de voorzitter was sportvlieger en had een eigen toestel. Ik ontmoette er Angela en Toine en Vusi met wie ik in Amsterdam bevriend was geraakt. Zij stelden me voor aan andere Zuid-Afrikanen die me uitnodigden, en o ja, daar begon het al, bedankten. Eindeloos bedankten zij mij voor mijn solidariteit, voor een leven in dienst van hun strijd, voor alles wat ik me voor hen had ontzegd.

Het maakte me verlegen en gegeneerd. Ik had het toch niet voor hén gedaan?

Lorraine, de manager van de Jazz Pioneers, nam me mee naar een feestje bij Miriam Makeba, die na een tournee in het buitenland in de jaren zestig haar land niet meer in mocht en tientallen jaren over de wereld had gezworven. Met haar 'Pata Pata' en de 'Click Song' had ze velen de antiapartheidsbeweging ingezongen. Nu was Mama Africa weer thuis en werd ze verwelkomd door de hele Zuid-Afrikaanse jazzscene.

Op de ouderavond op de school van een van Colleens dochters was ik getuige van het verzet tegen een voorstel om een klein aantal zwarte leerlingen toe te laten.

Alles bewoog. Alles vibreerde. Een felle zon maakte vrijwel dagelijks tegen het einde van de middag plaats voor een hevig onweer dat doorgaans een uur aanhield. Donker en licht. Zwart en wit. Euforie en tragedie. Alle uitersten wisselden elkaar in hoog tempo af. Zuid-Afrika stevende af op een democratische overgang, maar sinistere aansla-

gen en bloedbaden herinnerden er telkens aan dat dit niet zonder slag of stoot zou gaan.

Terug in Nederland vroegen de mensen in mijn stamcafé in Amsterdam-West hoe het geweest was.

‘Geweldig!’ antwoordde ik zonder een spoor van aarzeling.

Er viel een stilte.

‘Er was toch een bloedbad?’ vroeg Gerda, die achter de bar stond.

‘Wij zien alleen maar geweld in het journaal,’ vulde Ruud, haar man, aan.

‘Ja, nee, dat klopt natuurlijk. Ze zijn er nog lang niet. Het gaat er nog heel stevig aan toe,’ zei ik.

Na dat eerste bezoek keerde ik met steeds kortere tussenpozen en voor steeds langere tijd terug naar Zuid-Afrika. Bij al die bezoeken waren de gevoelens die Jozi en ik voor elkaar koesterden steeds heviger geworden, totdat er sprake was van een verliefdheid. Die groeide in die jaren sterker dan de misdaadcijfers. Toen ik er in november 1993, drie jaar na het eerste bezoek, mijn eigen appartement betrok, was het, zeg maar, aan.

Er waren spannende journalistieke projecten en al even spannende verliefdheden. Er was altijd een huis vol gasten. Na het tijdperk van de grote, historische momenten – De Legalisering van het ANC, De Vrijlating van Mandela, De Moord op Chris Hani, De Onderhandelingen, De Verkiezingen, De Inauguratie, Mandela’s Eerste Toespraak voor het Parlement – brak de era van de kleine veranderingen op de vierkante meter aan. Rockview Heights, het flatgebouw waarin ik woonde, verschoot in enkele jaren van kleur, net als de wijk, en de wijk die eraan grensde. Ik woonde in een gistend laboratorium. Er werden muren afgebroken en opgetrokken. Ik beleefde hoe een stad getekend door de apartheid – blank hier, zwart daar, buffers ertussen – zich van zijn ketenen probeerde te ontdoen en de grenzen van zijn maakbaarheid verkende. Af en toe ontplofte er iets, zoals dat in een laboratorium gaat.

Zo was in Johannesburg een leven gegroeid, compleet met geliefden, vrienden, huisgenoten, katten, en op den duur een buitenhuisje op het platteland. Er waren een fysiotherapeut en een huisarts, een reflexologe en het, verwaarloosde, lidmaatschap van een sportschool. Ik verhuisde, en nog eens. Hoewel ik de tijdelijkheid van mijn aanwezigheid in deze stad tot in den treure volhield – ‘ik ben niet geëmigreerd, ik woon hier zolang mijn werk dat vereist’ – raakte ik er desalniettemin steeds meer gevestigd.

Op bezoek in Nederland joegen de verhalen van vrienden over de boomende huizenmarkt me angst aan. Zou ik ooit nog terug kunnen komen? Ik was verpest geraakt. Tweehonderdtwintig vierkante meter telde de geheel met parket belegde flat in Yeoville, die aan de achterkant uitkeek op een schilderachtige heuvel. Het appartement had vijftienzestigduizend gulden gekost – minder dan het bedrag dat mijn broer voor zijn parkeerplaats in Amsterdam neerlegde.

Aan ontmoetingen met vrienden ging doorgaans geen moeizame reis door overvolle agenda's vooraf. Ze gebeurden. Een tamelijk hoge mate aan losbandigheid onttrok zich aan het oog van bezorgde ouders. Inmiddels was een lange lijst van vrienden en vriendinnen aan aids bezweken. Het stemde telkens weer verdrietig, maar evenzeer was het de realiteit van mijn Zuid-Afrikaanse leven dat zich ondanks de tijdelijkheid ervan wilde wortelen.

De stad ademde geschiedenis. Weliswaar een korte, die pas na de goudvondsten in de jaren tachtig van de negentiende eeuw aanving, maar des te indringender omdat er in zo korte tijd zoveel was aange-richt. Op een kaart aan de muur bij mijn eerste Zuid-Afrikaanse geliefde stond een krantenbericht afgedrukt. Het vertelde over Zola Neale Hurston, een zwarte vrouw die door de rechter verhoord werd omdat ze de rijweg was overgestoken terwijl het licht op rood stond. 'Ik zag de blanken doorrijden toen het licht op groen stond,' verdedigde ze zich. 'Dus ik dacht dat wij mochten oversteken bij rood.' Ze werd vrijgesproken.

'Weet je wie het stoplicht heeft uitgevonden?' vroeg mijn tweede geliefde.

Ik wist het niet.

‘A black man,’ zei hij trots.

Een stad van *Randlords*, zoals de eerste mijnbazen werden genoemd, van Gandhi, die er enkele jaren advocaat was, van de Soweto-opstand van 1976. Naar deze stad vluchtte Mandela toen zijn vader hem wilde uithuwelijken. Hier was de apartheid ondermijnd door de malafide huisbazen van Hillbrow die zwarte huurders verkozen boven leegstand, en door boeren in *bakkies* op zoek naar seks met de zwarte vrouwen die de ene kant van Esselen Street bezetten of de travestieten die zich aan de andere kant posteerden. De stad van goud. De groenste stad. Stad van handel en gelukszoekers. Verzetsstad.

Al snel wist ik: hier was ik *thuis*.

Zou ik, nu ik mijn herinneringen aan deze stad en aan dit land aan het papier ging toevertrouwen, dit alles verloochenen? Zou ik me laten leiden door een lullig incident rond een voor driekwart lege fles wodka? Ging ik nu natrappen? Het was natuurlijk aantrekkelijk om van mezelf een oorlogscorrespondent te maken gestationeerd in de gevaarlijkste stad van de wereld. Maar dat was fictie.

Ik beloofde Jozi om een ander verhaal te vertellen.